

պատրուակը իմացան և ապարդիւն թողին *):

— Թշուառ Հայք, այս ի՞նչ բաղդ է որ միշտ ձեր ետեւէ հետապնդեալ են և կջանան զձեզ յափշտակել: Սակայն Մատուած Ձեր օգնական և պահպանն եղած է և միշտ փրկած և պահպանած է:—

(Եւրոպական)

Վ. ՊԱՐԴԱՊԵՏ ՄԱՆԿԱԴՐԱՆԻ:

ՊԱՏՄԱՆԹԻՆ ՀԱՆՐԱՊԵՏ, ՈՒՐԱՅՈՂԱՅ.

ՀԵՐԶՈՒԱՅՈՂԱՅ ԵՒ ՈՒԺԱՆԵՒՈՅ ՏԵԿԵՂԵՅԻՈՅ ՀԱՅՈՅ.

(Եւրոպական)

Տարակուսութիւն է առ մատենագիրս յաղագս աղանդոյս որ ի Հայոց ազգէ և որ յօտարաց, զոր եբարձ սուրբն Սեբորիք ի Պողոթան և ի տեղեացն, որ յիշատակեցան, թէ որպիսի աղանդ էր այն կամ մոլորութիւն:

Խորենացին վկայէ լինել աղանդաւորացս ոչ ի Հայոց՝ այլ հեթանոսաց մեղացեալք ի խորշս ինչ Հայաստանի յաւուրց Ղուսաւորչին առ ի ցուցանել թէ՛ Երեւապաշտութիւն էր այն աղանդ:

Թէ՛ Հայք յետոյ խառնեալ իցեն յաւապաշտութիւն զինի դարձից ի բեանց ի ձեռն սրբոյն Պրիգորի՝ հաստատէ Պրիգոր Սաղիսարոս ի թուղթն առ Պաթուղիկոսն Եսորուոց. «Եհա և այլք ոմանք ի Օրադաշտ մոզէ՝ մոզք պարսկականք, և այժմ ի նոցունց ղեղեալք՝ արեգակնապաշտք, զոր Երեւորդիան անուանեն:»,

(*) Հ. Ձամենան ևս շատ կցաւ միութեան ինքնոյ ի զլուս շինելոցն համար. Եւելի պարզ չգիտեմ՝ թէ որպիսի զգացմամբ էր Գոյցէ նա միայն կոչ յերեստեղմ:

Ե՛յլ թէ սորին արեւորդի Հայք զորպիսի պաշտամունս ունէին ի պաշտամունսնդ արեգակն, և յինչ հաւատարին յայնտիկ ընդարձակութիւնս ժամանակաց ի Ղուսաւորչէ ցմերն Շնորհալի, ոչ ինչ յայնցանէ գոն յայ սնի նշանակեալք. միայն սուրբն Կերսէս ի դարձին նոցա գրէ առ Թորոս քորեպիսկոպոս ի Սամստիա, ուր և հաստատէ թէ Երեւորդիք էին յազգէ Հայոց. յապացոյց վերոյգրելոցն ամենեցուն. «Եհա, ասէ ի ձէնջ զիր առ մեզ յաղագս արեւորդեացն՝ որք ի քաղաքի ձերում բնակեն, եթէ կամին և աղաչին ի հօտն Քրիստոսի խառնել զնոսա, զի որպէս ազգաւ և լիզուաւ ի առհմէ Հայոց են, յօժարին, զի և հաւատով և հոգեով ի նոր միաբանութիւն հաւատարեացին ընդ նոսա, և յաղագս միալոյ նոցա ի ժամանակէ կապաշտութեան՝ ասէ. «Որպէս աղբն Հոռովմոց Պողոմէնոք անուանեալք մնացին խաւարեալք ի լուսոյ աւետարանին. . . այսպէս և Երեւորդիք յաղմեր, ի մասին ստանայական խաւարին մնացեալք, ոչ կամեցան լուսաւորիլ աստուածային լուսովն ի ձեռն սրբոյն Պրիգորի Ղուսաւորչին մերոյ:»

«Եւ յորժամ առնեն (բառ օրինաց քրիստոնէութեան), ապա ուսուցէք նոցա թէ՛ զարեգակն մի՝ ինչ այլ համարիք, քան թէ ճրագ աշխարհի. . . նոյնպէս ըզլուսին և զաստեղս. և զբարտի ծառն մի՝ աւելի պատուէք քան զլուսին և զկաղախողին և զոյլս ի ծառոց. և մի՛ կարծէք թէ վայտ խաչին Քրիստոսի բարտի էր. ստութիւն է այդ և խարէութիւն սատանայի՝ որ մոլորեցոյց զձեզ և ևհօտն յՆստուծոյ:»

Ըստ այսոցիկ ապա երևի, թէ Արևորդի Հայք սրաշտէին նաև զբարաի ծառքանդի ասի անդ, թէ այդ ծառ որ բարաի անուանի, ի կռապաշտութեան ժամանակն ի պաշտօն առեալ էր նոցա, յոր և զեք մասնէին և ի մարդկանէ երկրպագութիւն ընդունէին. և եթէ այլ ոք, առհէ, ի ձէնջ զիտէ առ նոսա զիւսկան ինչ բժժանք, և զայնոսիկ յայտնեցէք նոցա և ասացէք թողուլ և բոց կալ:

ՅՕԳ. Է.

Ծագումն որոյ Պարսից հալածող Հայոց զամ 70:

(Ամբ Տեառն 270): Եւսպհոյ արքայի Պարսից որդւոյ Սասանեանն Արաաշիր հաշուին ամբ թագաւորութեան ի կարգի պատմութեան Հայոց՝ ի հնդեմասաներորդ ամաց հասակի նորին:

Չսա՝ յորում ժամանակի հայր իւր Արաաշիր թագաւոր զինքն Հայոց և բոլոր Ասիոյ անուանեաց յեա մահուան Խոսրովառ առաջնոյ Հայոց արքայի, ի նոյն ամի և դահակից թագաւորութեանն արտր, հրամանատար ի վերայ բոլոր իշխանաց Հայոց կարգեալ, այն է յամի Տեառն 270, երեսուն և մի ամբ նախ քան զերկրորդ զրուստորութիւն մեր ի հաւատա Վրիտանի ի ձեռն սրբոյն Վրիգորի Առաւարդին:

Յետ մահուան հօր իւրոյ Արաաշիրն սորա յաջորդեալ զաթոռ թագաւորութեանն Պարսից, ի բոլոր կեանս իւր, հայրենի օրինացն նախանձ բերելով, զանթիւ չարիս քրիստոնէից ի վերայ էած յընդհանուր տէրութեան իւրում, ևս և ի Հայաստան և յԱսորեստան, ուր ու-

րեք և ձեռնհաս լինէր՝ ըստ հրապուրանաց մագուց սրարսիականն զինից: Արպես ահա ակներե տեացի աստանօր ի հալածանս իւր յարուցեալս ի վերայ քրիստոնէից, ըստ որոց և դասի սա գրիթէ իրբեառաջին ի կարգս հալածչաց Ակեղեցւոյն Հայոց:

Ի հալածանս Եւսպհոյ ի Պարսս հանդիսացաւ զառաջինն նահատակութեամբ՝ Եւստոն Ապիսկոպոսապետ Պարսից՝ Սիլբոն և Սղիոյ քաղաքոցն փառահեղ այր փայլեալ սրբութեան վարուք և լուսառ վարդապետութեամբ, սո՛ւ այն ինչ Եւսպոհ և իամանէ պահանջէր զառաւելադոյն հարկս որպէս և ի քրիստոնէից ի հնարել դարձուցանել զնոսա ի դէնս Պարսից, կորի ընդդիմացաւ նմին չկարացեալ առաւելուլ զայն. զոր ապա ետ բռնաւորն կապանօք ածել առաջի, և յաղթեալ ի բանից սրբոյն, արկանել հրամայէ զնա ի բանա. որ և յեա առաջի աչաց տեսանելոյ զլիսատումն հարկւրաւոր եկեղեցականաց և աշխարհականաց՝ կատարեցաւ և ինքն ի նոյն հրամանէ յամի 340:

(Ամբ Տեառն 328): Աւ զինի նահատակեցան այլ ևս հազարաւորք, յորս երևելի էր Փռնիկ կամ Փասիկ կիւրապագատն արքունի և Սուսան դուստր նորա, որպէս և երկու քորք Եւստոնի, և Աղատ ներքինին: (Վարք սրբոց, հատոր ԺԲ, եր. 304 և 305.) Իրբե կոտարեցան Եւստոնեպիսկոպոս և Փռնիկ կիւրապագատ և որք ընդ նոսին, ապա հրաման Եւսպհոյ ստատկանայր առ զօրս իւր սիսել յամենայն տեղիս և կոտորել զանհամար անձինս, որք խոստովանէին զՎրիտան. և

ըստ զրեւոյ ճառընտրին, անդ յառաջ-
նում յարձակման, «Սեռան հաղարք հա-
ղարաց և բիւրք բիւրուց ի վեց ժամէ, Ե-
ւագ Ուրբաթու սկսեալ մինչև ցՊենտէ-
կոստէ, ։ Աստարեցան յայսմիկ կոտո-
րածի՝ և քոյր Շմաւոն Աշխիսկոպոսի
Տարբուղա անուն, և Փերփուլ թէ, և սուրբ
վկայքն Յունան և Բարաքիաս, և ինն
ևս վկայք։

Եւ այն ինչ քոյրնոյն իսկ Շապհոյ ի հա-
լածանս յայսմիկ լուսաւորեալ յԱստուծոյ
եղև քրիստոնեայ, վերստին սաստկացաւ
հրաման Շապհոյ, որով նահատակեցան
Յովհաննէս եպիսկոպոս և Յակոբ քահանայ
յազգէ Պարսից, կատարեցան ի Տէր և
Եկիփսիմէ եպիսկոպոս, Յովսէփ քա-
հանայ, և Ելիաթալա սարկաւագ՝ յազ-
գէ Պարսից, նաև Բարդիշաւ և Շա-
հակ և Շմաւոն ասորիք, Սաղովկ եպիս-
կոպոս Տիգրանի յաջորդ Շմաւոնի՝ հա-
րիւր քսան և ութ արամբք, Բարբաշմէն
եպիսկոպոս նորին յաջորդ վեշտատան
ընկերօք, նաև Եբրահիմ եպիսկոպոս Եր-
տալիլ քաղաքի՝ ձեռնադրեալն ի Ղու-
սաւորչէն մերկէ։ Եւ ապա սուրբն Սեղի-
տոս, Բուրքահանայ և Շինէ սարկաւագ,
յորոց զովմանս զնեն ճառընտրիք ի ժամա-
նակս Որմզդի նահատակեալք։

Եյս ամենայն հալածանք Շապհոյ ի-
Պարոս և յԱսորեստան և նահատակու-
թիւնք բազմաց քրիստոնէից՝ եղեալք ի նո-
րին հրամանէ, են՝ որ իւրովներկայութեամբ
կատարեցան, և են՝ որ ի ձեռն դահձաց
ի սաստկանալոյ հրամանին առ նոսա. այլ
յետ այսոցիկ որչափ ինչ չարիս թափեաց
նա ի Հայաստան առ թաղաւորս մեր և
առ քրիստոնեայս և այլուր, նովին եղա-

նակաւ՝ որով ի Պարսս վարեցաւ թէ
պատերազմաւ և թէ հալածանաց յա-
րուցեամբ, զայն ամենայն համառօտա-
գրութեամբ իմն շարակարգեմք։

Եւ տեսեալ Շապհոյ եթէ ոչ ինչ
օգտի, ձանձրացաւ և դադարեցաւ ի հա-
լածելոյ, և թոյլ ետ իւրաքանչիւր մար-
դոյ վարիլ ըստ իւրում կրօնի (*):

Սա այս Շապհոյ, իբրև մերն Տրդատ
պատերազմ ածէր յաշխարհն Ասորեստան
ի նմին ժամանակի որ ի ձեռս Պարսից,
խաղաղօրօք ի Հայաստան, այլ ընդ դէմ
եկեալ մին Տրդատայ՝ վանէ զնա չորիցս
հալածական յաշխարհ նորին, մինչև դա-
դարել Պարսից այնուհետև ի պատերազ-
մելոյ ընդ Հայս։

Եւ ընդ գնալ Տիրանայ Խոսրովիան
մերումս արքայի առ կայսր յետ մահու հօր

(*) Չհանգամանս այսոցիկ երևելի հալածանաց
Շապհոյ զրեաց Վարդաթա եպիսկոպոս Նիրկեր-
տոյ ժամանակակից մեծին Սահակայ Պարթևի՝
հայրենեօք Ասորի և Հայ ի մօրէ, և արար զպատ-
մութիւն մարտիրոսաց կատարելոց ի Պարոս՝ ըս-
կանալ ի Համառն եպիսկոպոսէ Պարսից յաւուրս
այն Շապհոյ ցժամանակս իւր և ժողովեալ ըզ-
նչխարս նահատակելոցն յարեւելս և զպատմու-
թիւնս նոցին ըստ վկայութեան ճառընտրաց՝ ամ-
փոփէ ի տապանակի և դնէ յորմն եկեղեցւոյ, որ-
պէս զրեալ լինի։ Եւ արարեալ յորմն տանն
(Աստուծոյ) խորանս և դնէ տապանակաւ ի նոսա
գեղեցիկ յօրինուածօվք և իմաստիք ճառս կար-
գեալ նոցա։ Եյս պատմութիւն թուի զրեալ նո-
րա ի լիզու Ասորի։

Եյլ հաւատարմագոյն ևս վկայութեամբ զան-
ցիցս ամենայնի, զրէ մերս Եղիշա եղեալ իրերան
Մոզպետին պարսից, խօսեցեալ նմա ընդ Վասա-
կայ առ նահատակութեամբք Վարդանանց, յորմէ
առեալ է և Զատեան հատոր Ա. էր. 406-407։

իւրոյ առնուլ զթագաւորութիւն զիմեալ, Շապհոյ պարսկային զօրօք ի վերայ Հայոց, վտանգեցաւ նա յԱրշաւարայ Ամասարականէ, ում հաւատացեալ էր աշխարհն, և ի փախուստ դարձաւ:

Ապա յորժամ էր նա ինքն Շապուհ ի Մագանդարան, լուեալ զամբաստանութիւն ոմանց զսրբոյն Սարգսէ յազադս դարձուցանելոյ նորա զբազումս ի զօրաց ի քրիստոնէութիւն, որոց զօրավարէրն ի նմին ժամանակի ի կողմանս Տաճկաստանի, ածէ առ ինքն և սպանանէ զնա հանդերձ որդւով նորին ընդ այլ քրիստոնէայս՝ որք կային անդանօր ի ծածուկ:

Եւ ի պատերազմի իւրում ընդ կայսերն Յուլիանոսի ուրացողի, լուեալ եթէ մերն Տիրան զօրօք եղեալ է նմին ձեռնառու, խաբէութեամբ հրաւիրէ զնա առ ինքն հրովարտակաւ բարեկամութեան, և կուրացուցեալ զաչս Տիրանայ ի դաւառն Ապահունեաց, առաքեաց զնա յԱյրարատ նստիլ ի Առաշ:

Իսկ յամին 372՝ ի սակս քինուն իւրոյ ընդ Արշակ որդի Տիրանայ, զոր թաղաւորեցոյց նա Հայոց յետ կուրութեան հօր նորա, ի վերադարձին իւրում ի պատերազմէն ընդ Յայնս, իբրեւ առաջի նորա փակեցաւ Տիգրանակերտ քաղաք հրամանատարութեամբ Անդոզկայ նահապետին Սիւնեաց և ոչ սուաւ նմա մուտ ոտից ի քաղաքն, յայնժամ մեծաւ պատերազմաւ էառ զայն և զամենեւին ի սուր սուսերի մաշեաց:

Յետ այսորիկ ապա կապէ և զԱրշակ երկաթի շղթայիւք և առաքէ ի Խուժաստան յԱնյուշ բերդն կոչեցեալ:

Օայսոսիկ անողորմութիւնս նորին Շապհոյ յիրս պատերազմականս՝ թէ և չէր մարթ դասել ի հալածումն եկեղեցւոյն Հայոց, այլ զի արարք նորա այսպիսիք հայէին ի բարձումն քրիստոնէութեան ի Հայաստանէ ևս և յաշխարհէ իւրեանց, և հանել զամենեւին ի քրիստոնէական հաւատոց, ըստ որում յետ այսոցիկ և ինքն հրամայէ ուրացելոցն ի մէնջ Մեհրուժանայ և Վահանայ տուեալ նոցա զօրս, զիմել յաշխարհս մեր՝ յաւարի առնուլ զքաղաքսն և զերկ զամենեւին, մանաւանդ զամրոցն ուր ամրանայր թագուհին Փռաանձեմ, որոց կատարեալ զհրամանն, զգերիսն վարեն յԱսորեստան և ի ցիցս սայլեց հանեալ զամենեւին, ստիպին զբազումս յուրացութիւն հաւատոց. ընդ որս և Օռելթայ երէց Արաշատու կատարի մահուամբ ի չարախօսութեանց ուրացելոցն առ Շապուհ, որպէս թէ խլրատող եղեալ էր նորա գերելոցն պինդ ունել զօրէնս քրիստոնէութեան:

Այլ քանզի ի յաջորդ գրուին պատմին դորձք Մեհրուժանայ և Վահանայ ուրացելոց ի նորին հրամանէ եղեալ ի Հայաստան, վասն այսորիկ և վերջ առնեմք աստ զհալածումն Շապհոյ, և զմնացեալսն տամք ուրացելոցն, հալածումն, անողորմութիւն:

809. Ը.

Մէհր-ձեմ Սրբ-ձեմ, Վահ- Մեհր-ձեմ, և այլ
-- -- -- -- --

(Ամբ Տեառն 381): Մեհրուժանայ Արծրունւոյ սակաւ ինչ պատմին ուրացութեան հանգամանք ի գիրս Բիւզան-

դայ (զլ. 23. և 24.) օրինակ զայս. «Մի
օմն ի նախարարացն Հայոց Մեհրու-
թանի ապստամբեալ յԱրշակայ՝ չո-
քաւ առ Շապուհ. և ուրացեալ զհա-
ւատան, և զև զօրավար Շապուհ. և հրա-
մանաւ նորա ժողովեալ զօրս աւելի քան
զօր յառաջն, զիմեաց յաշխարհն Հայոց,
մինչդեռ Արշակ ի կողմանս Անգեղա-
նէր, և այրեաց զբազում անդիս և կոտորեաց
զբազումս. և զօրք նորա քանդեալ աւերե-
ցին զմիջնաշխարհն, և Զորում որպէս ե-
րեւի, զպատճառ ապստամբութեան նորա
և ուրացումթեանն ոչ նշանակէ պատմա-
գիրն, որպէս և ոչ այլք յիշատակեն. մի-
այն հարածանք նորա ի վերայ Հայոց յիս
ուրացումթեան զբն բազում ուրեք, զորոց
մեր բանք են:

Այլ զի գործք հարածանաց Մեհրու-
թանայ և Վահանայ խառն ի մի վայր
պատմելոց է բանս, նորին աղագաւ և ըզ-
Վահանայ ուրացումթեանցն նախ կար-
դեսցուք ծանօթութիւնս, թէ որպէս և
էր վասն և յորում ժամանակի, և ապա
գնոցին հարածանս առ քրիստոնեայս ի-
Հայաստան:

Իբրեւ ձանձրանայր նախարարանին յիս
երեսուն և չորսամեայ պատերազմին ընդ
Պարսից ձեռամբ Արշակայ, թողեալ զար-
քայն, զիմեին նոքս որ առ Շապուհ և որ
առ կայսր Զուռաց. և Վահանայ Մամի-
կոնէի քեռորդւոյն Մեհրութանայ ուրա-
ցելոյ, հրապոյրս ի նմանէ ընկալեալ, գնաց
ի Պարսս, և հաւատուրացումթեամբ ան-
դէն փեսայանայ Շապուհ. որով և զրգ-
ոիլ Շապուհ առ ի Վահանայ ընդդէմ
Արշակայ և Վասակայ նորին Սպարա-
պետի:

Արշակ ինչ համառօտ յիշատակու-
թեամբ անցաք ի հարածանս Շապուհոյ
յաղագս սոցին գործոցն ի Հայս, աստէն
գնոցնս ընդարձակեմք. որք թէ և ընդ նորին
հրամանաւ առնէին զօր միանգամ առնէ-
ին պարսկական զօրօք, այլ քան զՇա-
պուհ չարաչար զհիս քրիստոնէից զա-
կատեցան և յաւեր և ի բարձումն քա-
ղաքաց և եկեղեցեաց զիմեցին, որովք որ-
քան յաւերան ի մեզս ուրացումթեամբ,
առաւել ևս թողեցան ի խորս դժոխոց
յարուցմամբ հարածանաց ի վերայ քրիս-
տոնէից՝ մինչդեռ կենդանիքն էին:

Վասնանայ Շապուհ յորժամ լսէ ըզ-
ղոյրացումն նախարարաց հայոց ընդ հրա-
ման Արշակայ՝ զօրս կոչէր առ ինքն ի Պար-
սըս ընդ կնոջ իւրոյ, ևս և զյարձակումն
նոցա ի վերայ զօրաց իւրոց եկեղեցին ի Հայս.
ոյր աղագաւ տուեալ զօր բազում ի ձեռս
ուրացելոցն Մեհրութանայ և Վահանայ՝
առաքէ ի Հայս:

(Ծ-Դ-Զ-Է-Է)

ԱՐԷԼ ՈՐԲԵՊՐԵՏԻՍ